

לחם ושעשועים

בגן הלאומי גן השלושה יש מוזיאון לארכיאולוגיה אזורית וים תיכונית, מרכז חומה ומגדל, טחנת קמח משוחזרת וממצאים מפתיעים המרמזים שגם בעבר המקום משך אליו נהנתנים. "הסחנה" - לא רק פיקניק

כתיבה / דרור סגל
צילום / יעל ידידה

בתקופה הרומית והביזנטית ידעו תושבי האזור לנצל ולהעריך את המעיין הייחודי ואת מימיו.

שעשועי מים

במרכז הגן, בגדה הדרומית של הנחל, מצוי מתקן ייחודי ומעניין: במצוק סלע גיר וטרורטין (משקע גירי שנאסף על הסלע במדרון ומעיד על זרימת מים בעבר), נחצבה מערכת מושבים מדורגת. ניכרים שרידים ברורים של כעשר שורות מושבים, רובם חצובים והשאר בנויים או משופרים בהוספת חומר בכמה מקומות. לצערנו, חלק ניכר מהמבנה המקורי אינו קיים בשטח עקב עבודות הפיתוח והקמת הגן הלאומי וכן בשל פגעי הזמן. מחישובים ראשוניים שנערכו בסקר המבנה, נראה שאורכו המקורי היה כ-30 מטר. אורך המבנה שנותר בשטח הוא כ-22 מטר. המושבים היו בצורת שורות ישרות וקצותיהן

(ברונזה ביניימית), דרך תקופת הבית הראשון (הישראלית II), התקופה הרומית והביזנטית ועד ימי הביניים המאוחרים. השרידים שנחשפו כללו מבנים, רחובות, מתקנים שונים, מחילה חצובה שהוליכה אל הנחל וטחנות קמח שחלקן פעלו עד ראשית המאה ה-20. הגבעה המערבית של האתר מכוסה כיום במדשאות, חורשת עצי חרוב ואולם ספורט. השרידים שהתגלו בגבעה כוללים צינורות חרס ומתקנים, פריטים ארכיטקטוניים חלקם משיש, שרידי מבנה ציבורי ורצפות פסיפס.

המעייין הנובע בגן השלושה, נחל עמל - מקורו במאגר מי תהום עמוקים הנאספים תחת הגלבע ועפון מזרח השומרון. המים חמימים ונובעים בטמפרטורה קבועה של כ-28 מעלות צלזיוס. הם עשירים במינרלים ומקנים תחושה חמימה בחורף וצוננת בחודשי הקיץ החמים. השרידים ההיסטוריים שנחשפו מעידים כי גם

הפיניקים והשעשועים. פחות מוכרים הם המוזיאונים ושאר המבנים והמתקנים שמייצגים את עברו המפואר של הגן ושל האזור כולו. כיום פועלים בגן מוזיאון לארכיאולוגיה אזורית וים תיכונית, מרכז משוחזר חומה ומגדל, טחנת קמח משוחזרת ומתקנים נוספים המשמשים מרכז חינוכי ותיירותי הנושא את השם: "עקבות בעמק". כבר בתקופות הפרהיסטוריות המאוחרות ישבו אנשים בתחומי הגן ובמעיינות השכנים. חלקו המזרחי של הגן הלאומי הוא למעשה תל גדול בין שתי גבעות. חפירות שנערכו במקום הוכיחו שהאתר המזרחי בשטח הגן היה מיושב לפחות מתקופת הברונזה התיכונה I

מערכת המושבים החצובים בסלע

**חוקרים אחדים רואים
במבנה החצוב בגן
השלושה, מעין נימפאון:
מבנה מזרקה שבו גלשו
המים וזרמו על המדרגות
לתוך ערוץ הנחל. אפשרות
זו סבירה פחות משום שאין
מדובר במרכזה של עיר או
בדרך חשובה ולא נמצאה
מערכת שיכלה להוביל
מים למפלס גבוה
מערוץ נחל עמל**

אם אכן מדובר במתקן ובבריכה המיועדת לקרב ספינות ושעשועי מים נוספים, זהו מבנה הנאומכיה היחידי שהתגלה עד כה באגן המזרחי של הים התיכון.

נאומכיה או נימפאון

בעיר בצרה שבחורן (עיר בעבר הירדן המזרחי, שבתקופה הרומית השתייכה למרחב שלנו מבחינה שלטונית ותרבותית), נחשף מתקן שעשוי להיות סוג של נאומכיה. עדות לנאומכיה התגלתה על מטבע באזור הכנרת. על סמך אותו מטבע סוברים החוקרים כי משחקי נאומכיה נערכו בכנרת.

חוקרים אחדים רואים במבנה החצוב בגן השלושה, מעין נימפאון: מבנה מזרקה שבו גלשו המים וזרמו על המדרגות לתוך ערוץ הנחל. אפשרות זו סבירה פחות משום שאין מדובר במרכזה של עיר או בדרך חשובה ולא

מתעגלות מעט בכיוון צפון, כלפי הנחל. כלומר, המבנה המקורי היה דמוי חצי אליפסה והיושבים בו צפו לכיוון הנחל. בחישוב גס, נראה שהוא הכיל יותר מ-500 מושבים. ייתכן שהיו שורות מושבים נוספות למטה, ליד המים, וכן קיימת אפשרות שהוסיפו מושבי עץ בחלק העליון. צורת המושבים אינה אחידה ויתכן כי מסיבות כלכליות ו/או פוליטיות, מעולם לא הושלמה הבנייה.

הקרבה למים וכיוון המושבים מחזקים מאוד את הסברה כי מדובר במבנה (או ניסיון בנייה) של תיאטרון מים הקרוי נאומכיה, מקום שבו ניהלו קרבות של דגמי ספינות, תחרויות ושעשועי מים נוספים. תיאטראות לשעשועי מים מוכרים לנו ברחבי האימפריה הרומית. אולם בארץ נחשפו רק שרידים המרמזים על האפשרות כי בשלב מאוחר יותר הוסבו מבנים לפעילות הקשורה במים.

ערוץ הנחל והבריכה המודרנית במצב בו הסכר פתוח (עם סגירת הסכר מתמלאת הבריכה תוך שעות ספורות)

הקרבה למים וכיוון המושבים מחזקים מאוד את הסברה כי מדובר במבנה (או ניסיון בנייה) של תיאטרון מים הקרוי נאומכיה, מקום שבו ניהלו קרבות של דגמי ספינות, תחרויות ושעשועי מים

נמצאה מערכת שיכלה להוביל מים למפלט גבוה מערוץ נחל עמל. עם זאת באזור התגלו מתקני מים שעשויים להיות נימפאון או מזבח הקשור למים, למשל בבריכת הנביעה של השוקק (ג'וסק), שמצוי כאלף מטר מדרום לגן הלאומי גן השלושה.

השרידים הארכיאולוגיים בתל המערבי, מבנה תיאטרון המים והאפשרות לסכר על הנחל שיצר את הבריכה המלאכותית הגדולה, מחזקים מאוד את הדעה וההערכה שהרומים ידעו לנצל את תכונותיו ואת סגולותיו הייחודיות של מעיין הסחנה הוא נחל עמל (עיין אל ע'אצי).

צריך, כמובן, להמשיך ולחקור בנושא ולמצוא עדויות לסכר קדום על הנחל, תצלומים היסטוריים מהתקופה שקדמה לפיתוח הגן

הלאומי, חפירות בדיקה ומציאת מקבילות למתקן באתרים אחרים. ברשות הטבע והגנים (רט"ג) מטפלים כיום בניקוי המתקן ובשימורו המקצועי, ובעזרת מומחים נוספים מרשות העתיקות, מקווים לצרפו כמרכיב חשוב ומרכזי למכלול השרידים ההיסטוריים שבגן.

עקבות בעמק

המוזיאון בגן השלושה כולל את המוזיאון לארכיאולוגיה הגדול והוותיק, המכיל אוספים נדירים ומרהיבים מתרבויות עתיקות באזור הים התיכון והאיגאי, לצד מוצגים מחפירות בעמק בית שאן. במוזיאון גם אגף פעיל של ילדים ונוער המפעיל תלמידים, בעזרת מרכז הדרכה גליל תחתון ועמקים ברשות הטבע והגנים, במגוון פעילויות בבית הבוד, גת, חפירה לימודית, יוון העתיקה ועוד.

עוד במקום מרכז חומה ומגדל. זהו דגם משוחזר בגודל טבעי של תל עמל, היישוב הראשון שעלה להתיישבות בשיטה זו. גם כאן הפעלות מגוונות לכל הגילים כולל סרטון, ארוחת חלוצים והפעלות. בגן גם טחנת קמח משוחזרת הפועלת בכוח המים כמו בימי קדם. המוזיאון מפעיל תלמידים בפעילות מהחיטה אל הלחם עד הטחנה.

בשטח "עקבות בעמק" גם תלים ארכיאולוגיים עתיקים, חורשת עצי חרוב, ערוץ נחל טבעי, מחילות מסתור וטחנת קמח נוספת.

הגעה: דרך כביש 6, נחל עירון, כביש הסרגל, ימינה-מזרחה לכביש התענכים, ימינה-מזרחה בצומת נבות לכביש בית שאן-עפולה, ימינה בצומת השיטה עד הכניסה לגן הלאומי גן השלושה. יש אפשרות להגיע גם מכביש 90.

לפרטים: 04-6586219, **טל' המוזיאון** 04-6586352

"יושבת על מים רבים, מי מנוחות, ארץ חמדה מבורכת ושבעת שמחות, כגן השם תוציא לחמה ולגן עדן פתחה", כך תיאר את עירו, רבי אשתורי הפרחי, בן המאה ה-14 לספירה, בחיבורו "כפתור ופרח", בהתייחסו לקבוצת המעיינות המתוקים שזורמת ממערב אל העיר בית שאן: נחל חרוד, נחל עמל (הסחנה), מכלול נחל הקיבוצים ועין מודע. והאמורא ריש לקיש, מצוטט בתלמוד: "גן עדן אם בארץ ישראל הוא, בית שאן פתחו" (ערובין י"א, ע"ג).

דרור סגל הוא ארכיאולוג מרחב עמקים וגליל תחתון ברשות הטבע והגנים ומנהל ואוצר המוזיאון לארכיאולוגיה אזורית וים תיכונית בגן לאומי גן השלושה

הסכר באזור טחנת הקמח כיום. דוגמה נוספת ליכולת האנושית לסחור ולשלוט במים לתועלתו של האדם

גן עדן

עם מים מפכים, צל רב ומדשאות - אין פלא שרבים בוחרים לבלות את חודשי הקיץ במקום

באדיבות פרטא ירושלים

גן לאומי גן השלושה נקרא על שם שלושה מאנשי ההגנה בעמק חרוד, חיים שטורמן, אהרון אטקין ודוד מוסנזון. השלושה נהרגו בעיצומם של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ח, כשמכוניתם עלתה על מוקש, בשעה שחיפשו מקום להקמת קיבוץ חדש.

במרכז הערוץ נבנה סכר שיצר בריכה שהעלתה את מפלס מי נחל עמל ובמורדו נוצר הפרש גבהים שנוצל כדי להפעיל טחנת קמח. הבריכה שמשכה תמיד מתרחצים עמדה בלב שטח יבש ונטול ירק. טיפול מסור במשך שנים הפך את הבריכה השוממת לגן גדול ועשיר. הגן ידוע בציבור גם בשמו הערבי - הסחנה, שפירושו "החמה", בשל המים החמימים שלו במשך כל עונות השנה (28 מעלות). נחל עמל הזורם דרך הגן נובע מתוך מערה במערב הגן, וזורם מזרחה לכיוון הירדן. בהמשך דרכו הוא עובר בלב קיבוץ ניר דוד, וכך הופך הקיבוץ לאחד

היישובים היחידים בישראל שנחל איתן יפה חוצה אותו. בהמשך, ניטלים כל מימיו לשימוש חקלאי. בעבר הרחוק הוא זרם מזרחה ועבר במרזחה של בית שאן הרומית-ביזנטית, בלב הגן הלאומי של בית שאן של היום, וסיפק מים זורמים לכל העיר, למרחצאותיה ולשאר מתקניה. בגן היו 4 טחנות פעילות. שתים מהן, באזור המערבי של המפל הגדול, אינן קיימות עוד. כאמור, טחנה אחת משוחזרת ופועלת במרכז הגן והאחרונה, ממזרח, בגדה הצפונית, מתחת לחומה ומגדל.

מי נחל עמל מליחים ואינם ניתנים לשימוש כמי שתייה, וכמי השקיה רק לאחר מהילה, וכך הם לא נשאבו במקורם ואפשרו את יצירת הגן. לאחר שהם יוצאים מחצר הקיבוץ הם נמהלים במים מתוקים מנחלים אחרים, ומתקבלים מים שמליחותם מאפשרת להשקות בהם גידולים שונים. המליחות אינה מפריעה לרוחצים, וחמימות המים מאפשרת רחיצה בהם גם בימי החורף. סביב המים ניטעו עצים ושיחים ונשתלו מדשאות, וכל אלה הפכו את הגן למוקד משיכה להמונים, הבאים אליו גם ממרחקים, ומבלים בו איש איש על פי דרכו.

מפת הגן הלאומי גן השלושה. באדיבות פרטא ירושלים